

Opatija – evropsko sejmišče zdravniških in lekarniških idej in patentov s konca 19. in z začetka 20. stoletja*

Opatija – European „fair grounds“ of physicians' and pharmacists' ideas and patents at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries

Amir Muzur

Katedra za družbene in medicinsko humanistične znanosti Medicinske fakultete Univerze na Reki

Korespondenca/ Correspondence:

Amir Muzur, M.D., M.A.,
Ph.D., Professor and
Head
Department of Social
Sciences and Medical
Humanities
University of Rijeka–
School of Medicine
B. Branchetta 20, 51000
Rijeka, Croatia
Phone: +385–51–651–213;
Fax.: +385–51–651–219
e-mail: amir.muzur@
medri.hr

Ključne besede:

Opatija, zgodovina
medicine, Leo Henryk
Sternbach, Geza Fodor

Key words:

Opatija/Abbazia, history
of medicine, Leo Henryk
Sternbach, Geza Fodor

Citirajte kot/Cite as:

Zdrav Vestn 2011;
80: 860–4

Izvilleček

Z opisovanjem dogajanja v elitnem zimskem, obmorskem, klimatskem in »sprehajalnem« zdravilišču Avstroogrsko razgrinjamo nekatere inovacije zdravnikov in lekarnarjev, ki so delovali v Opatiji ali bili konec 19. in na začetku 20. stoletja kakor koli stalno ali začasno povezani z njo. Največjo pozornost posvečamo Judu Leu Sternbachu, izumitelju diazepama, ki je bil rojen v Opatiji, in Madžaru Gezi Fodorju, ki je priporočal zdravljenje z lastnim pripravkom Marina. Omenjamo tudi lekarnarje Belo Erenyija (Diana Franzbranntwein) in Mihaela Sternbacha (Ovol, Laurol) ter domačega zdravnika Anteja Grgurine, ki je uvedel diagnostično metodo hipselofonija. Opatija je bila na prehodu iz 19. v 20. stoletje prizorišče izjemno dinamičnega razvoja, posebno na gospodarskem, infrastrukturnem in družbenem področju. Odprtost za nove ideje ter praksa zdravnikov in lekarnarjev pa kažeta na visoko raven intelektualne multikulturne »globalizacije«, ki je mnoga druga mesta še dolgo niso dosegla, če so jo sploh.

Abstract

By locating the events into the elite winter-, seaside-, climatic, and „Terrain-Curort“ of Austrian-Hungarian Monarchy, the present paper offers the overview of a few innovations of physicians and pharmacists who worked in Opatija or were related to it in various ways, temporary or permanently, at the end of the 19th or at the beginning of the 20th century. The major attention has been devoted to the Jew Leo Sternbach, the inventor of Vallium, born in Opatija, and to the Hungarian Géza Fodor, the promoter of curing with his own preparation named Marina. Mentioned are also the pharmacists Béla Erényi (Diana-Franzbranntwein) and Mihael Sternbach (Ovol, Laurol), as well as the domestic physician Ante Grgurine who introduced the diagnostic method of hypselophonia. In conclusion, Opatija at the turn of the 19th to the 20th centuries has been presented as a destination of an extraordinary development dynamics, especially within the economic, infrastructural, and social segment, while the openness to new ideas and practice of physicians and pharmacists indicate the level of intellectual multicultural „globalization“ that many other towns will not reach for a long time.

* Iz hrvaščine prevedla Zvonka Zupanič Slavec,

Prispelo: 1. feb. 2011,
Sprejeto: 16. feb. 2011

Kdor danes kot turist stopi z avtobusa na opatijski Slatini, preskakuje luže asfaltnih zboklin in odstranjuje zarjavele verige večno »začasnih« parkirišč, si težko predstavlja, da je bilo to naselje še pred manj kot stotimi leti stičišče aristokratske, politične in umetniške elite sveta. Zahvaljujoč predvsem (ampak ne izključno) trem posameznikom – dvema rojenima Dunajčanoma, generalnemu direktorju Družbe južnih železnic Friedrichu Juliusu Schüllerju in predsedniku Zdravniške komisije (od 1899) Juliusu Glaxu,¹ ter Vološčanu županu (od 1895) Andriji Štangerju² – je Opatija v treh desetletjih svojega dotlej največjega vzpona (1884–1914) zgradila več deset hotelov in vil, uredila nekaj prvorazrednih parkov, rešila vprašanje odvoza in sežiganja odpadkov (na Preluki), vzpostavila elektrifikacijo, telefonijo, vodovod in kanalizacijo (vsaj za glavno ulico), uredila lokalni prevoz (tramvaj je od leta 1908 vozil od Matuljev do Lovrana), pokopališče, nasploh vso infrastrukturo, ki je bila za tisti čas vzorna (Slika 1).

Vse to je bilo povezano z glavno gospodarsko usmeritvijo tedanje Opatije v zdravstveni, lekarniški, medicinski turizem ali *wellness*. Leta 1889 se je s posebnim zakonom, ki sta ga podpisala cesar Franc Jožef I. in premier grof Taaffe, Opatija kot uradno »zdravilišče« znašla pred problemom, pred katerim se znajdejo domala vsi ambiciozni podjetniki vseh časov; kako najti tržno nišo na prenasičenem trgu, kako pritegniti pozornost in zasenčiti konkurenco ...

Treba je reči, da se je Opatija na ta izziv odzvala res vrhunsko: na račun agresivnega lobiranja so botanične in potopisne zgodbe o opatijskem deviškem gaju brali v vseh boljših dunajskih salonih, serija uglednih zdravnikov, kot so bili Schrötter von Kristelli, ustanovitelj prvega laringološkega oddelka na svetu, Virchow, kirurg Billroth, Felice Giacich, pionir pomorske medicine, in več drugih avtorjev, pa je v svojih poročilih dokazovala zdravilne učinke opatijskega morskega aerosola in v svojih pismih širila lastno navdušenje nad tamkajšnjo klimo in vegetacijo. Rezultat takšne kampanje je bil preboj Opatije na drugo mesto po obisku med zdraviliškimi destinacijami (prvo mesto so ohranili Karlovy Vary). Sledili so

obiski cesarjev, kraljev, princev, gradnja vil okoli štirideset grofovskih in vojvodskih družin, ki še danes »vladajo« po Evropi, bivališča sedmih Nobelovih nagrajencev (Einstein), pisateljev (Joyce, Čehov), skladateljev (Mahler, Puccini), boksarjev (Carnera), opernih pevcev (Gigli), plesalcev (Duncanova), komikov (Chaplin), da ne omenjamo sestankov na vrhu, kamor so bile uprte oči celotnega sveta (Franc Jožef in Viljem II. Nemški).³ A ne nazadnje, priporočila, da je Opatija idealen kraj za zdravljenje živcev in drugih bolezni, je bilo lahko slišati širom po evropskih ordinacijah, tudi v tisti dunajskega profesorja Sigmunda Freuda.

Na tako »pripravljen« teren so razumljivo začele prihajati na desetine zdravnikov iz srednje in vzhodne Evrope. Odpirali so specialistične ordinacije in sanatorije. Med prvimi je že leta 1884 ordinacijo odprl madžarski Jud Albert Szemere (1846–1922), prvi sanatorij (Quisisana – danes hotel Opatija), če ne upoštevamo Hotela *Quarnero/Kvarner*, pa je odprl Ignaz Schwarz s kapitalom svojega tasta, štajerskega pivovarnarja Reininghausa⁴ (Slika 2).

Pri prebijanju Opatije na zdraviliški zemljevid Evrope in pri hkratnem lastnem preboju na dinamični interni opatijski »tržnici« so zdravniki in lekarnarji dokazovali visoko stopnjo iznajdljivosti in pozornosti. (Da je Opatija služila tudi kot poligon za testiranje nemedicinskih inovacij, dokazuje spor okoli uvedbe napetosti 750 V, posebnosti v celi monarhiji, za potrebe tramvaja leta 1908.⁵⁻⁸)

Franz Tripold (1865–1956), Glaxov zet in ustanovitelj Prostovoljnega gasilskega in reševalnega društva, je vsak dan spremljal temperaturo zraka in morja in poročal o tem v različne časopise in na ta način dokazoval edinstvenost opatijske klime.⁹ Kalman Szegö (1863–1933), pediater in pedopsiholog, je vodil otroški sanatorij (danes je to kompleks hotelov *Belvedere*) in objavljaval izvirne teze o vzgoji otrok (vsebovale so prepoved branja časopisov in izražanja lastnega mnenja).¹⁰⁻¹² Stephan Isor Stein (1864 – po 1935) je leta 1904 odprl »Opatijski medicinsko-mehanični Zanderjev institut in zdravniški oddelek« v vili *Dora alias Stein* po vzoru dvestotih podobnih po vsem svetu. Ta »institut« je ponu-

Slika 1: Koncertni paviljon na sprehajališču v Parku Angiolina v Opatiji. Koncerti »Lječilišne kapele« so bili na sporedu dvakrat dnevno. (Iz zbirke Jana-Bernda Urbana).

jal cel niz naprav za aktivno in pasivno telesno vadbo in masažo po doktrini švedskega zdravnika in profesorja gimnastike Gustava Zanderja.¹³ Da pa so bili tudi domači sinovi duhoviti, dokazuje nekoliko kasnejši izum Anteja Grgurine (1877–1957), študenta in kasneje docenta Medicinske fakultete v Gradcu in direktorja tamkajšnje Mestne bolnišnice, ki je 1927 leta, na »Zdravniškem tednu« v Opatiji, predstavil svojo metodo »hipselofonija« za pregledovanje pljučnih bolnikov, s katero se lahko odkrije plevralni izliv in druge anomalije. Temelji na spremembi zvoka, ki ga sprožiš z drgnjenjem po prednji steni prsnega koša in z avskultacijo na zadnji.^{14,15} Spomnimo se tudi drugega domačega izumitelja, Viktorja Finderleja (1902–1964), ki je mnogo kasneje, leta 1952, patentiral vakumski ekstraktor v porodništvu. Od leta 1928 do II. svetovne vojne je delal v Voloskem pri Opatiji.

Nekdaj so se za bleščečimi kulisami trudili predvsem hitro reagirati na modne trende Evrope ali sveta. Opatija je zato angažirala Maxa Josepha Örtela, bavarskega profesorja in internista, da kraj razišče in ga organizira kot *Terrain-Curort*, nekakšno sprehajalno zdravilišče. To je pomenilo urediti kilometre in kilometre obalnih poti in gozdnih steza, razvrščenih glede na strmino in priporočila za različne kategorije srčnih bolnikov. V Opatiji je bilo mogoče uživati v »frajluftkura« (aerobiki, bi rekli danes),¹⁶ najrazličnejših dietnih terapijah (diete s kefirjem ali grozrdjem: na Voloskem je obstajal tudi specializirani sanatorij za tovrstno terapijo pod

vodstvom Béle von Gámána), najbolj fantazijskih masažah (o masaži Thure-Brandt se sploh ni smelo spregovoriti pred uglajeno javnostjo⁴) in najmodernejših kopelih (turških, finskih, škotskih, svetlobnih, ozonskih, dvokomornih in štirikomornih, Finsenovih itd., itd., itd.).¹⁷

Med najuspešnejšimi opatijskimi zdravniki inovatorji je bil vsekakor Géza Fodor (1867–1927). Peštanski študent (diplomiral leta 1889), asistent na Koranyijevi kliniki, docent in svetnik madžarskih državnih železnic in pošte, je v Opatijo prispel okoli leta 1898 med iskanjem boljšega podnebja za svoj »težki plevritis«. Hitro se je vključil v opatijsko sceno z ustanovitvijo časopisa *Zentralblatt für Thalassotherapie* (1910) in ureditvijo akvarija ter s stalnim članstvom v Zdravniški komisiji in drugih organih.¹² V času I. svetovne vojne se je preselil v Zagreb, delal v vojno-garnizijski bolnišnici, potem pa kot nadzorni zdravnik direkcije državnih železnic.¹⁸ Znanstveni interes ga je najprej usmeril v diabetes in analize urina, vendar bo v Opatiji ostal zapisan predvsem po patentu, imenovanem *Marina-Trinkkur*, ki ga je prodajal v svoji ordinaciji v vili Fodor (*alias Camilla*). Gre za filtrirano in sterilizirano morsko vodo, impregnirano z ogljikovim dioksidom, čeprav so o njej govorili tudi kot o »panaceji«, ki jo je potrebno redčiti, dodati žlico v mleko. Deluje pri diareji, če se vzame topla, pri sobni temperaturi pa je posebno učinkovita pri diabetesu in tuberkulozi itd. Ali ni izotonični pripravek našega časa *Aqua maris* »Jadran« – reškega galenskega laboratorija – logično nadaljevanje znamenite Fodorjeve tradicije?

Še večjo stopnjo izvirnosti pa so seveda pokazali opatijski lekarnarji. Svetovno slavo je dosegel Leo Henryk Sternbach (1908–2005), izumitelj diazepama (*Valium*, *Apaurin*) in drugih benzodiazepinov in zdravil. Iznašel jih je seveda dosti kasneje, ko je že zapustil Opatijo. Leo Henryk Sternbach se je rodil v Opatiji, tam obiskoval nemško šolo, a je v času I. svetovne vojne med krizo, ki ni dovoljevala zaposlovati pomočnikov, pomagal svojemu očetu lekarnarju v družinski lekarni. S trinajstimi leti se je za vedno izselil iz Opatije – najprej v Beljak, nato v Gradec, potem v Bielsko-Bialu in Krakow (tam je

Slika 2: Hotel Quarnero/ Kvarner, odprt leta 1884, je bi zgrajen v samo deset mesecih. Teraso so reklamirali kot »najelegantnejšo kavarno na svetu«. (Iz zbirke Jana-Bernda Urbana).

tudi diplomiral). Leta 1941 se je pred nacisti umaknil v Montclair v New Jerseyu v ZDA, kjer je v visoki starosti tudi dočakal selitev v boljši svet.^{19,20}

Oče izumitelja *Valiuma* za lokalno lekarniško zgodovino ni nič manj zanimiv! Michaela Abrahama Sternbacha, Juda, po rodu iz Galicije, so, po besedah lastnega sina, »poslali na študij farmacije verjetno samo zato, ker je bil slabši dijak, študij farmacije pa je trajal samo tri leta«. Po diplomi v Lvovu je kratek čas delal v Krakowu, nato pa je odprl lekarno v razvijajoči se Opatiji, kjer je leta 1907 tudi spoznal madžarsko Judinjo Piroško – Piri Cohn, ki je prihajala v Opatijo v vilo svojih staršev, in se z njo poročil. Sternbachovi so v Opatiji kupili lekarno od Kromira & Poriza. Verjetno so jo vsaj na začetku vodili skupaj s Camusom v prostorih kompleksa trga Mandria (na kraju sedanje kavarne zaprtega hotela Paris). Na tem trgu so delovale tudi pošta (do leta 1913), restavracija *Barbini*, Husova judovska (košer) mesnica, Körausova steklarna, pa trgovine suvenirjev Palestinca Abu-Khalila in Kadischeva glasbena trgovina.²¹ Sternbachovi so živeli le petdeset metrov niže, na glavni ulici, v najetem štirisobnem stanovanju v vili, ki se je imenovala *Jadran* oziroma *Gemma*.²¹ Razen predsedovanja opatijski Judovski občini²² (od 1923 do odhoda iz Opatije in preselitve v Krakow poleti 1926 zaradi pritiskov italijanske vlade in slabe ekonomske situacije) bo Sternbach starejši ostal zapisan v zgodovini po patentiranju pastil na osnovi ovolecitina (Ovol imamo danes za nenevaren, vendar

tudi neučinkovit dodatek k hrani), a tudi po svojem drugem izumu, *Laurolo*, »opatijskem žganju z morsko vodo«, ki bazira na izvlečku iz lovorjevega lista. Predpisovali so ga za dermatološko zdravljenje revmatizma, blaženje bolečin, umirjanja živčnosti, trde kože, izpiranje ustne votline, negovanje las in proti pikom komarjev.

Svoje mesto so pod opatijskim evropskim lekarniškim soncem iskali tudi Madžar Bela Erenyi (1872–1935)²³ s svojim pripravo *Diana Franzbranntwein*, žganjem, imenovanem po naslovu lekarne v Pešti, kjer je bil prej zaposlen. Erenyi je v Opatijo prišel šele po I. svetovni vojni in odprl lekarno v zgradbi sedanjega hotela *Residenz*.¹²

In tudi po tej prvi zlati dobi v zgodovini Opatije se je dogajalo, da je nekdo s svojo inovativnostjo premaknil kolesje celotnega mesta v novo smer. Dr. Čedomil Plavšič (1902–1987), ustanovitelj *Thalassoterapije*, je uvedel revolucionarni aktivni pristop pri rehabilitaciji bolnikov po prebolelem srčnem infarktu in priskrbel projekte za sodelovanje z ameriškim Ministrstvom za zdravje in Svetovno zdravstveno organizacijo. Njegov prvi sodelavec dr. Krunoslav Turkulin je organiziral prvi kardio-pulmološki laboratorij v takratni Jugoslaviji.⁴ Ni torej razloga, da bi se Opatija prepustila tarnanju o minulih »dobrih starih časih«. Zadoščalo bi le sprevideti, kako bi lahko na osnovi bogatega izročila inovativnosti v lekarništvu in medicini popravila svojo rahlo zanemarjeno podobo, in koliko ...

Literatura

1. Fischinger A, Fischinger D, Fischinger J. Health resort Opatija and its headmaster Professor Julius Glax (1846–1922). *AMHA* 2005; 5: 43–54.
2. Muzur A. Opatija-Abbazia: itinerari za istraživače i radoznale. Opatija: Turistička zajednica Grada Opatije; 2001.
3. Muzur A. Zlatna knjiga gostiju Opatije. Opatija: Turistička zajednica Grada Opatije; 2004.
4. Muzur A. Kako se stvarala Opatija: prilozi povijesti naseljavanja, grada i zdravstvenog turizma. Opatija/Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Opatija/Grad Opatija/Naklada Benja; 1998.
5. Niel A. Die k. u. k. Riviera von Abbazia bis Grado. Graz: Styria; 1981.
6. Urban F. Prije „trizdvojke“ ili put opatijskog tramvaja od trnja do zvijezda. *Erudin* 1990; 2: 6.

7. Stražičić N. Opatijski tramvaj: od Opatije sv. Jakova do turističkog središtva europskog značenja. *Hrvatska revija* 2002; 2: 22–30.
8. Zakošek B. Opatijski tramvaj. *Sušačka revija* 2008; 61: 79–84.
9. Tripold F. Abbazia als Winterkurort und Seebad. In: Tripold F. Abbazia: Vorträge/Ärzte-Woche, 14.-17. September 1927. Abbazia: Kreisel & Co.; 1927. p. 1–11.
10. Szegő K. Maison de santé et établissement hydrothérapique pour adultes et enfants – Abbazia (Autriche). Abbazia: Dr. Koloman Szegő; 1909.
11. Szegő K. Abhärtungskuren am Meer bei schwachen Kindern und Fällen von lat. Tbc. In: Tripold F. Abbazia: Vorträge/Ärzte-Woche, 14.-17. September 1927. Abbazia: Kreisel & Co.; 1927. p. 16–9.
12. Muzur A. Hungarian doctors and the „Golden Age“ (1884–1914) of Opatija (Croatia). *Orvostörténeti közlemények* 2003; 182–5: 127–32.
13. Fischinger J, Fischinger A, Fischinger D. Doctor Zander's medico-mechanical institute in Opatija. *AMHA* 2009; 7: 253–66.
14. Grgurina A. Einige neue Untersuchungsmethoden und diagnostische Behelfe. In: Tripold F. Abbazia: Vorträge/Ärzte-Woche, 14.-17. September 1927. Abbazia: Kreisel & Co.; 1927. p. 37–59.
15. Muzur A, Škrobonja A. Korijeni riječke medicinske misli i tradicije i okolnosti osnivanja Medicinskoga fakulteta u Rijeci. In: Škrobonja A, ed. *Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci 1955.-2005.* Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2005. p. 14–21.
16. Stein S. Freiluftgymnastik im Luft-, Licht- und Sonnenbade, sowie im Schatten- u. Seebade. In: Tripold F. Abbazia: Vorträge/Ärzte-Woche, 14.-17. September 1927. Abbazia: Kreisel & Co.; 1927. p. 11–5.
17. Muzur A. Hidropatske procedure stare Opatije. *Hrvatske vode* 2003; 11: 283–5.
18. Fried K. Dr. Geza Fodor. *Lijec vjesnik* 1927; 48: 207–8.
19. Baenninger A. *Good Chemistry: The Life and Legacy of Valium Inventor Leo Sternbach.* New York: McGraw-Hill; 2004.
20. Mader B. Mother's little helper. *ÖAZ* 2010; 64: 920–1.
21. Zakošek B. Opatijski album: dugo stoljeće jednog svjetskog lječilišta. Rijeka: Državni arhiv u Rijeci; 2005.
22. Simper S. Dr. Leo Henryk Sternbach's childhood in Opatija. *AMHA* 2007; 5: 91–104.
23. Gulyás P, ed. *Magyar írók élete és munkái.* Budapest: Argumentum Kiadó/Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára; 1992.